

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱ / ۰۳ / ۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱ / ۰۳ / ۱۷

گستره تأثیر قاعده هشدار در سلب مسئولیت مدنی تولیدکنندگان و توزیع کنندگان محصولات تراریخته

حمید روستایی صدرآبادی^۱

سعیده سلیمانی پای طاق^۲

چکیده

با پیشرفت‌های جوامع و تولید روزافزون محصولات پیچیده از جمله تراریخته‌ها، لزوم آگاهی مصرف‌کننده نسبت به کالای تولیدشده، به‌ویژه خطرات آن بیش‌ازپیش احساس می‌شود. قاعده تحذیر یکی از قواعد در حوزه مسئولیت مدنی ناشی از تولید است که به نقش هشدار در رفع ضمان می‌پردازد. براساس این قاعده چنانچه تولیدکننده، قبل از عرضه محصولات تراریخته، هشدار و رهنمودهای لازم را به افراد خاص در معرض خطر ارائه نماید، لکن مخاطب هشدار با بی‌توجهی، سبب ورود زیان به خود شود، هشداردهنده از مسئولیت معاف می‌شود. بدون تردید برای معافیت هشداردهنده، شرایط هشدار، یعنی تناسب هشدار با خطر، مشروعیت اقدامات هشداردهنده، وصول هشدار به مخاطب، امکان اجتناب از خطر برای مخاطب باید رعایت شود و چنانچه هشداردهی به‌نحو مطلوب صورت نگیرد، در جهت حمایت از مصرف‌کننده، ضمانت اجرای تعمیر یا تعویض کالا، فسخ و بطلان قرارداد را می‌توان در نظر گرفت.

واژگان کلیدی: قاعده هشدار، سلب مسئولیت مدنی، محصولات تراریخته.

۱- عضو هیئت‌علمی و مدیر گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشکده الهیات، دانشگاه میبد، تهران، ایران
rostaiei@meybod.ac.ir

۲- دانشجوی دکتری تخصصی فقه و حقوق خصوصی، دانشگاه میبد، مدرس دانشگاه علمی کاربردی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
soleimanisaeideh100@yahoo.com

مقدمه

انسان برای رفع حوائج خود نیازمند کالا و خدماتی است که روز به روز پیچیده تر و تخصصی تر می شوند؛ به نحوی که اطلاع دقیق از کارکرد، خصوصیات و عوارض استفاده از آنها به سادگی امکان پذیر نیست. از جمله این موارد تراریخته ها هستند. فناوری تراریخته به خودی خود ایرادی ندارد، لکن اگر محصولی تولید شود که ضرر داشته باشد، چنانچه این ضرر عمومی باشد، حتی با قاعده هشدار، رفع مسئولیت صورت نمی گیرد. اما چنانچه ضرر عمومی نباشد، بلکه برای افراد خاصی مانند بیماران ضرر داشته باشد، در اینجا لزوم حمایت از مصرف کنندگان اقتضا می کند تولید کنندگان و عرضه کنندگان کالا، هشدار متناسب با شرایط اشخاص را در خصوص محصول تولیدی ارائه نمایند. این امر تحت عنوان قاعده هشدار بیان شده که از قواعد مهم در حوزه مسئولیت تولید کنندگان کالا است. براساس این قاعده عرضه کنندگان کالا مکلف و متعهد به ارائه هشدارهای لازم و شایسته به تمام مصرف کنندگان کالای خود هستند. چنانچه هشداردهی صورت گیرد ولی مخاطب هشدار توجهی ننماید و خسارتی ایجاد شود، هشداردهنده مسئولیتی ندارد. هشدار همان اعلام به موقع خطر و آگاهی دادن افراد از وضعیت کالا است. تکلیف به هشدار از سوی تولیدکننده کالا وابسته به قیود و شرایطی است که حصول این شرایط اقدامی در جهت سلب مسئولیت تولید کنندگان محسوب می شود و در مقابل، چنانچه هشداردهی مناسب صورت نگیرد، جهت حمایت از مصرف کنندگان کالا باید ضمانت اجرایی مانند فسخ قرارداد، تعمیر و تعویض محصول و بطلان قرارداد را قائل شد. در پژوهش حاضر ابتدا مفهوم هشدار و مواردی که مشمول هشداردهی می شود بیان شده و سپس شرایط هشدار در سلب مسئولیت مدنی تولیدکننده و در ادامه، ضمانت اجرای عدم هشداردهی مناسب و نقش بی توجهی مصرف کننده به هشدارهای تولیدکننده بررسی شده است.

۱. مفاهیم

۱.۱. مسئولیت مدنی

مسئولیت در لغت از ماده «سأل، یسأل» مشتق شده و به معنای سؤال، تقاضا و پرسش آمده است (طریحی، ۱۴۱۶ق: ج ۵، ص ۳۹۱). با اضافه شدن «یت» مصدر به آن، مصدر جعلی شده است. در اصطلاح عبارت است از: «تخصیص مسئولیت به زیان دیده یا واردکنندگان زیان، توسط قانون و اعلام آن توسط دادگاه در رابطه زیان بار غیرقراردادی بین طرفین با هدف برقراری مجدد عدالت بین آنان و یا رسیدن به کارآیی اقتصادی و یا تحقق عدالت توزیعی» (بادینی، ۱۳۸۴: ۶۲۰).

در کتب فقهی مباحث مربوط به مسئولیت مدنی به عنوان بخشی از ضمان قهری بیان شده است. ضمان قهری، خود زیرمجموعه مفهوم کلی ضمان است که کاربرد زیاد و جایگاه ویژه ای در حقوق اسلامی دارد.

۱.۲. محصولات تراریخته

محصولاتی هستند که دانشمندان با دستکاری ژن‌ها، گونه‌ای از گیاه یا حیوان را به وجود می‌آورند که نسبت به گونه طبیعی محصول بیشتری تولید نماید یا برخی مواد معدنی و ویتامین‌هایی را که نوع طبیعی فاقد آن است، دارا باشد (قرخلو، درخشان، ریباس، راستگو، ۱۳۹۱: ۱۱۳). به عبارت دیگر محصولات تراریخته با این هدف تولید می‌شود که در برابر تهدیدها، آفت‌ها یا بیماری‌ها مقاوم شوند و در نهایت محصول باکیفیت‌تری در اختیار مصرف‌کننده قرار گیرد. درباره حیوانات هم به این صورت است که پروتئین یا مواد خوراکی به آنها اضافه شود تا در برابر تهدیدات زیست‌محیطی، مقاوم‌تر باشند.

درخصوص حکم این محصولات باید گفت فناوری تراریخته در حکم آلات مشترک است. به وسیله آن، محصولاتی تولید می‌شود که هم کاربرد مشروع دارند و هم کارکرد نامشروع. لذا اگر در جهت مشروع استفاده شوند، محکوم به جواز هستند و اگر در جهت نامشروع مورد سوءاستفاده قرار گیرند، حکم به جواز آنها ممکن نیست. درواقع بسته به اینکه ضرر معتنا به داشته باشد، به استناد قاعده لاضرر، حرام و در غیر این صورت محکوم به حلیت است.

۱.۳. هشدار

واژه هشدار به معنی «هش داشتن»، باخبر کردن، متوجه ساختن، مراقب و مواظب بودن آمده (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل واژه هشدار) و در زبان عربی معادل کلمه تحذیر است. تحذیر از ماده حذر و به معنای ترساندن، جلوگیری از ضرر و بیدار کردن می‌باشد (زبیدی، ۱۴۱۴ق: ج ۶، ۲۵۹؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ۱۷۶؛ طریحی، ۱۴۱۶ق: ج ۲، ص ۲۶). معنای اصطلاحی واژه هشدار نیز از معنای لغوی آن دور نیفتاده و در مفهوم اعلام به موقع خطر و آگاه‌سازی افراد نسبت به وضعیت خطرناک به کار رفته است (حکمت‌نیا، ۱۳۸۹: ۱۷۶). چنانچه کسی پیش از اقدام به کاری هشدارهای لازم را داده باشد، ولی مخاطب هشدار اعتنایی ننماید و زبانی به وجود آید، هشداردهنده مسئولیتی نخواهد داشت (محقق داماد، ۱۳۸۰: ۲۳۵). به عبارت دیگر در مواردی که عدم توجه به هشدار سبب مسئولیت (مدنی یا کیفری) است، هشداردهی می‌تواند رافع مسئولیت باشد. با وجود اینکه قانونگذار تعریفی از هشدار ارائه نداده، لکن در برخی قوانین واژه هشدار و مصادیق آن ذکر شده است.^۱

۱- برای نمونه می‌توان به تبصره ۲ از ماده ۵۰۸ قانون مجازات اسلامی و مواد ۵۵ و ۸۷ آیین‌نامه راهنمایی و رانندگی مصوب ۱۳۸۲ اشاره کرد.

۱.۳.۱. هشدار و رهنمود

هشدار، ریشه در آگاه ساختن مصرف‌کننده از خطرهای بالقوه یا ذاتی محصول دارد. لازمه استفاده ایمن آن است که تولیدکننده درخصوص خطرهای هشدار دهد. امروزه قوانین مختلفی بر لزوم هشداردهی به مصرف‌کنندگانِ فراورده‌های تراریخته، سیگار و ... اشاره دارند (قاسم‌زاده، ۱۳۹۴: ۲۲۵) و رهنمودها چگونگی استفاده بهینه و ایمن از محصول را برای مصرف‌کننده توضیح و تشریح می‌کنند. گاه بیان رهنمودها مربوط به ایمنی محصول نیست و صرفاً درخصوص دستورالعمل تهیه آن است و گاهی نیز ارائه هشدارها و رهنمودها هر دو تحت عنوان وظیفه هشداردهی قرار می‌گیرند؛ به گونه‌ای که عدم بیان آنها نوعی عیب در اطلاع‌رسانی^۱ محسوب می‌شود. در عیب اطلاع‌رسانی، طراحی و ساخت محصول معیوب نبوده، بلکه هشدارها و رهنمودهای لازم ارائه نشده است. وجود خطر نوعی عیب در کالا محسوب می‌شود که هشدار و رهنمود می‌تواند کالا را بی‌خطر (ایمن) نماید.

۱.۳.۲. هشدار و عیب در ساخت و طراحی محصول

در عیب ساخت و طراحی، کالا محور قرار می‌گیرد، اما در ارائه هشدار برای تشخیص معیوب بودن، به عمل و رفتار تولیدکننده کالا، یعنی نحوه هشداردهی توجه می‌شود. هشداردهی نمی‌تواند سپری برای پوشش خطاهای فاحش سازنده در ساخت و طراحی محصول قرار گیرد. اگر تولیدکننده با طرح مناسب یا تولید کالای مناسب، می‌توانست از ورود ضرر و خسارت جلوگیری کند، به صرف ارائه هشدار نمی‌تواند از مسئولیت معاف گردد؛ چراکه هشداردهی درواقع تکمیل‌کننده طراحی ایمن و متعارف بوده و جایگزین آن نخواهد شد. به عبارت دیگر تولیدکننده نباید هشداردهی را به مثابه حربه‌ای در نظر بگیرد و به وسیله آن ایمنی مورد انتظار مصرف‌کننده را کاهش دهد. فرض کنید تولیدکننده ماشینی را به بازار عرضه نماید و در مورد ویژگی‌های حداقلی ایمنی کالا هشدار دهد. برای نمونه بیان کند در ترمز این محصول اشکالاتی وجود دارد، در اینجا هشداردهی بهانه‌ای برای سلب مسئولیت هشداردهنده نیست، بلکه تولیدکننده باید اقدامات لازم و ضروری را جهت حذف خطرهای قابل‌پیش‌بینی انجام دهد (قاسم‌زاده، ۱۳۹۴: ۲۲۹).

۱.۳.۳. هشدار و خطرهای ناشناخته

وظیفه هشداردهی نوعی تعهد به وسیله و وابسته به علم و آگاهی شخص هشداردهنده است و اگر آگاهی از وجود خطر برای تولیدکننده، ناشناخته و ناممکن باشد وظیفه هشداردهی از بین می‌رود. همان گونه که در

پرونده «برول»^۱ خواهان پس از سال‌ها کار با عایق آسبستوز^۲ به بیماری ریوی مبتلا شد، دادگاه آمریکا در راستای کامنت J ماده ۴۰۲ بیانیه دوم رأی داد فروشنده تنها مسئول هشداردهی درباره خطری است که در زمان فروش می‌داند یا باید بداند. شرط مسئولیت فروشنده آن است که خطر عرفاً قابل پیش‌بینی باشد یا از لحاظ علمی قابل کشف باشد (ژوردن، ۱۳۹۱: ۱۴۱). البته تولیدکنندگان باید پیش از عرضه، محصول را برای کشف خطرهای بالقوه آزمایش کرده و همراه با پیشرفت‌های علمی قدم بردارند؛ خطرهای قطعی و احتمالی جدید را کشف و فوراً هشدارهای لازم را ارائه نمایند (هشداردهی پس از فروش). به عبارت دیگر اگرچه تولیدکننده هنگام عرضه کالا بالاترین سطح دانش خود را به کار گرفته و هشداردهی هم انجام داده باشد، صرف این امر از ایشان سلب مسئولیت نمی‌کند، بلکه باید پس از عرضه، کارکرد محصول را پیگیری و ایمنی آن را به‌روزرسانی و در صورت لزوم اقدام‌هایی مانند هشداردهی به مصرف‌کنندگان و حتی جمع‌آوری محصول از بازار را انجام دهد. برای مثال در اروپا مهم‌ترین فرآورده‌ای که از بازار جمع‌آوری شد داروی تالی دومید بود. یا در ایتالیا ماشین کره‌گیری منفجر شد و برخی مصرف‌کنندگان آسیب دیدند و این اتفاق در رسانه‌ها بازتاب یافت و در نهایت شرکت اقدام به عملیات فوری ایمنی نمود، برخی اقلام را جمع‌آوری و اقلامی را رایگان به مصرف‌کنندگان داد (Cavaliere, ۲۰۰۱: ۱۲ infra). بنابراین تولیدکننده‌ای که این موارد را رعایت کند، در مورد نتایج خطرهای غیرقابل پیش‌بینی مسئول نخواهد بود (Ausness, ۲۰۱۲: ۶۷۴).

۲. نحوه ارائه هشدار

هشدار و رهنمود باید دقیق و خوانا بر محصول پیوست شود. شیوه هشداردهی باید تابع مؤلفه‌هایی مانند شدت خطر، کارکرد محصول، شیوه پیشگیری از خطر، اطلاعات مربوط به کالا و اثر جانبی شناخته‌شده در زمان عرضه باشد و نتایج احتمالی استفاده نادرست و قابل پیش‌بینی را هشدار دهد. اگرچه تولیدکننده باید به استفاده نادرست قابل پیش‌بینی متذکر شود، لکن اصولاً هشداردهی مربوط به استفاده مورد انتظار است، و گرنه با تعداد زیادی از اطلاعات بی‌فایده مواجه می‌شویم که هشدارهای اساسی را تحت تأثیر قرار می‌دهند و درخصوص خطرهای واضح و آشکار نیز تولیدکننده تعهدی به هشداردهی ندارد؛ چراکه هشداردهی در این خصوص هم امکان نادیده گرفتن هشدارهای مهم را در پی خواهد شد. در این زمینه یکی از حقوق‌دانان آمریکایی بیان می‌دارد: «اگرچه سازنده اغلب قدرت بیشتری برای پیشگیری از حادثه از راه کنترل کیفیت، ایمنی طراحی، یا ارائه اطلاعات به مصرف‌کننده دارد، ولی هنگامی که فرآورده‌ای خطری واضح و گریزناپذیر دارد، مصرف‌کننده قدرت بیشتری برای کنترل ریسک دارد و از این‌رو تولیدکننده مسئول نیست» (Owen, ۱۹۹۲: ۸۳).

1- Broel v. Fibrebord Paper Products, Corp

۲- Asbestos ماده معدنی که دارای خطر سرطان‌زایی در صورت تنفس است.

۳. قاعده هشدار و سلب مسئولیت مدنی

ازجمله قواعدی که نقش زیادی در رفع مسئولیت مدنی دارد، قاعده هشدار یا قاعده تحذیر می‌باشد. براساس این قاعده هرکس پیش از انجام کار زیان‌آور، هشدار و آگاهی لازم را ارائه دهد، در صورتی که هشدارگیرنده با بی‌توجهی اسباب ورود زیان به خود را فراهم نماید، هشداردهنده از مسئولیت معاف خواهد بود. درواقع اعلام به‌موقع خطر و آگاهی دادن افراد نسبت به وضعیت خطرناک، نقش مهمی در رفع مسئولیت مدنی دارد. قاعده هشدار مطابق روایت «قد اعذر من حذر» است که منسوب به امام صادق (علیه السلام) در خصوص قضاوت حضرت علی (علیه السلام) می‌باشد. روایت بدین صورت است که کودکی موقع بازی، توپ ساخته‌شده از پارچه‌ای را به دندان دیگری زد و سپس شاهد آورد که قبل از پرتاب، اخطار داده است. حضرت علی (علیه السلام) حکم به عدم قصاص نمودند و فرمودند: «قد أعذر من حذر؛ معذور است کسی که برحذر داشته باشد».^۱ مقصود از عدم قصاص در اینجا عدم مسئولیت مدنی است؛ زیرا پرتاب‌کننده به دلیل عدم قصد و صغر سن قصاص نمی‌شود و بر فرض صحت هشدار، مجنی‌علیه سبب اقوی از مباشر محسوب می‌شود.

هرچند به‌نظر می‌رسد که روایت در قضیه خاص وارد شده است، اما می‌توان الغای خصوصیت کرد و از آن، قاعده عمومی در نفی مسئولیت کیفری و مدنی استنباط نمود.

سنت رایج میان عقلا نیز بیانگر این است که هرگاه کسی بخواهد فعالیتی انجام دهد و احتمال خسارت در آن برود و موجب ضرر و زیان به دیگران شود، چنانچه قبل از انجام کار یا فعالیت، هشدارهای لازم را بیان کند و بعد از آن اگر بدون تقصیر هشداردهنده خسارتی ایجاد شود، ایشان را مسئول خسارت وارده به مجنی‌علیه نمی‌دانند. این سیره عقلا به استناد روایت فوق مورد تأیید شارع قرار گرفته است (محقق داماد، ۱۳۸۰: ۲۳۹). این قاعده در همه مواردی که شرایط لازم وجود داشته باشد، مثل استفاده از محصولات صنعتی ازجمله تراریخته‌ها بدون توجه به هشدارهای تولیدکننده جاری خواهد شد. بدین صورت که چنانچه تولیدکنندگان محصولات تراریخته، مصرف‌کنندگان را نسبت به خطرات و عیوب محصول خود هشدار دهند و از این ناحیه خسارتی به مصرف‌کننده وارد شود، نمی‌توانند خسارت خود را از تولیدکننده مطالبه نمایند؛ چراکه مصرف‌کننده قربانی بی‌احتیاطی و بی‌دقتی خود شده است. به عبارت دیگر تولیدکننده در مقام دفاع از خود با اثبات هشداردهی، از خود سلب مسئولیت می‌نماید. درواقع قاعده هشدار دستاویزی است که خواننده دعوا (تولیدکننده و عرضه‌کننده) می‌تواند با توسل به آن در جریان

۱- «عن ابی الصباح الكنانی، عن ابی عبدالله (ع) قال: کان صیبان فی زمن علی (ع) یلعبون باخطارهم فرمی احد بخطرہ فرق رباعیہ صاحبہ فرفع ذلک الی امیرالمومنین (ع) فاقام الرامی البینه بانه قال: حذار حذار فدرأ عنه القصاص، ثم قال: قد اعذر من حذر» (محمدبن یعقوب کلینی، الکافی ج ۷، ص ۲۹۲).

دادرسی از مسئولیت در برابر خواهان (مصرف کننده) معاف شود یا اینکه بار اثبات عدم هشداردهی مناسب را بر عهده خواهان دعوا قرار دهد.

بنابراین می توان گفت هر شخص حقیقی یا حقوقی (تولیدکنندگان و توزیع کنندگان و ...) که باید احتیاط، هشدار و اطلاع دادن را به دیگران اعلام نمایند، با رعایت شرایط می توانند در برابر آسیب های وارده و مسئولیت مربوطه خودشان را مبرا نمایند.

۴. شرایط هشدار در سلب مسئولیت مدنی تولیدکنندگان تراریخته ها

۴.۱. تناسب هشدار با خطر

هشدار باید متناسب با نوع، میزان و اهمیت خطر و ویژگی های مخاطب صورت گیرد تا در زمان مناسب، مخاطب فرصت اجتناب از خطر را داشته باشد، وگرنه هشدار مؤثر واقع نشده و همچنان احتمال ورود ضرر وجود دارد و عدم توجه به این احتمال موجب مسئولیت عامل زیان می شود. برای مثال چنانچه استفاده از یک محصول سبب خسارات بدنی شود، صرف بیان این امر در دفترچه راهنما با عبارات معمولی، تحذیر محسوب نمی شود، بلکه در اینجا باید تحذیر با علامت خطر جانی صورت گیرد تا مصرف کننده با نگاه اولیه به محصول از اهمیت خطر آگاه شود. درواقع هشدار مؤثر هشدار است که صریح، روشن و متعارف و قابل فهم برای مخاطبان باشد (موسوی بجنوردی، ۱۳۸۷: ج ۱، ص ۱۲۷) و ضابطه در تشخیص آن عرف می باشد (مقدادی، ۱۳۹۰: ۱۷۸).

در قوانین نیز قانونگذار به این شرط توجه داشته و عدم مسئولیت عامل زیان را منوط به علم و آگاهی مجنی علیه به خطر و عیب محصول و عدم توجه به علائم هشداردهنده نموده است. برای مثال مواد ۵۰۷، تبصره ۲ ماده ۵۰۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و همچنین ماده ۵۱۹ این قانون، قانونگذار عبارت «به نحو مقتضی» را برای آگاهی دادن به افراد در معرض خطر به کار برده است که به اطلاع قانونگذار از متفاوت بودن نوع هشدار در موضوعات مختلف و عرفی بودن آن، اشاره دارد.

۴.۲. مشروعیت اقدامات هشداردهنده

عمل هشداردهنده باید قانونی و مشروع باشد و هشدار در اعمال و رفتارهای نامشروع و غیرقانونی نمی تواند رافع مسئولیت قلمداد شود (مقدادی، ۱۳۹۰: ۱۳۹؛ صباح مشهدی، ۱۳۸۵: ۱۸). به عبارت دیگر هشداردهنده در انجام عمل زیانبار نباید عمد و قصد داشته باشد (فاضل هندی، ۱۴۱۶: ج ۱۱، ص ۲۵۲).^۱

۱- «ولو ثبت أنه قال: حذار، لم یضمن إن لم یقصد».

برای نمونه اگر قانونگذار عرضه‌کننده را از فروش محصولاتِ تراریخته بدون مجوز و استانداردهای لازم منع کرده باشد، در این موارد عرضه‌کننده نمی‌تواند برای معافیت از مسئولیت به قاعده هشدار تمسک نماید. بنابراین در اقدامات نامشروع، تحذیر هیچ تأثیری در سلب مسئولیت مدنی هشداردهنده ندارد.

۴.۳. وصول هشدار به مخاطب

هشدار در صورتی می‌تواند با وجود سایر شرایط، مؤثر واقع شود که اعلام خطر به مخاطبینی که احتمال ورود خسارت به آنان می‌رود، به‌نحو ممکن و متناسب واصل شود. هدف از هشدار این است که مخاطب به‌وسیله آن از وضعیت خطرناک آگاه شود و بتواند از آن اجتناب کند (مقدادی، ۱۳۹۰: ۱۶۸). برخی از فقها در این زمینه معتقدند: «اگر هشدار داده نشود یا در وقتی داده شود که مخاطب امکان اجتناب از خطر را نداشته باشد یا آنکه هشدار را نشنود، دیه بر عهده عاقله رامی خواهد بود» (شهید ثانی، ۱۴۱۰ق: ج ۱۰، ص ۱۲۰). فقهای دیگر از جمله صاحب جواهر و فاضل هندی نیز شرط شنیدن زیان‌دیده را بیان نموده‌اند (نجفی، ۱۴۰۴: ج ۴۳، ص ۶۸؛ فاضل هندی، ۱۴۱۶: ج ۱۱، ص ۲۵۲).

البته قید شنیدن موضوعیت ندارد. به همین دلیل است که برخی از فقها پس از بیان اقسام هشدار (شنیداری، دیداری و عملی) صراحتاً به آگاهی زیان‌دیده اشاره نموده‌اند (سبزواری، ۱۴۱۴: ج ۲۹، ص ۱۳۷). بنابراین مطابق این شرط، تولیدکننده و عرضه‌کننده باید تکلیف به تحذیر را از حیث مکان و زمان و نحوه اطلاع به‌گونه‌ای اعمال کند که عرف آن را قابل‌وصول به مخاطب بدانند، هرچند در این مورد به معیار یکسانی نمی‌توان دست یافت. برای مثال درخصوص برخی محصولات، هشدار از طریق الصاق برچسب بر روی محصول یا ارائه دفترچه راهنما یا به‌صورت شفاهی صورت می‌گیرد. جهت شناسایی ضابطه هرکدام از موارد باید به عرف حاکم در آن حرفه و اوضاع و احوال خاص هر مورد توجه نمود.

۴.۴. امکان اجتناب از خطر برای مخاطب

وقتی هشدار به‌درستی انجام می‌شود که مخاطب بتواند در صورت برخورد با شرایط خطرناک به طرق ممکن از آن دوری کند، در غیر این صورت هشدار تأثیری بر مسئولیت هشداردهنده نخواهد داشت. همان‌گونه که برخی از فقها قدرت بر فرار را شرط لازم تأثیر هشدار می‌دانند^۱ (شهید ثانی، ۱۴۱۹: ۳۴۲). از این شرط، لزوم مقدم بودن هشدار بر عمل زیان‌بار استنباط می‌شود؛ یعنی اعلام خطر به مخاطبینی که ممکن است در معرض خطر واقع شوند باید قبل از شروع به اقدامات حادثه‌ساز صورت گیرد (موسوی

۱- «ان ما ینفی الضمان علی الرامی مع التحذیر حیث یسمع المرمی یمکنه الحذر، ان لم یمکنه فالدیه علی العاقله الرامی لانه خطا المحض»

بجنوردی، ۱۳۸۷: ۱۶۵) تا مخاطبین در فرجه زمانی مناسب، خود را از محیط خطر دور نگه دارند. به عبارت دیگر، هم هشدار مقدم بر اقدامات مخاطره آمیز باشد و هم به لحاظ فاصله زمانی به گونه ای باید باشد که مخاطب، فرصت اجتناب از ضرر را داشته باشد (حائری طباطبایی، ۱۴۱۸: ج ۲، ص ۵۱۷).

در خصوص خرید و فروش محصولات، قانونگذار از عبارت آگاهی های مقدم بر مصرف استفاده کرده است. اطلاع رسانی به دو دسته پیش قراردادی و قراردادی تقسیم می شود. در مورد خطرات محصول مربوط به دوره پیش قراردادی، اطلاع رسانی باید تا پیش از انعقاد قرارداد صورت گیرد تا مصرف کننده این انتخاب را داشته باشد تا مورد معامله نیاز او را تأمین می کند یا خیر. در غیر این صورت حتی با وجود امکان فسخ به دلیل عیب کالا، تحذیر به موقع صورت نگرفته است و هشداردهنده مسئول خواهد بود. در خصوص خطراتی که در زمره اطلاع رسانی قراردادی قرار می گیرند، تحذیر باید قبل از آنکه مصرف کننده از محصول استفاده کند، صورت گیرد.

۵. ضمانت اجرای عدم هشداردهی

۵.۱. حق فسخ

در هنگام خرید محصول باید این امکان برای مصرف کننده فراهم باشد که با آگاهی از خطرات، هزینه و فایده خود را بسنجد و در نهایت انتخابی مناسب داشته باشد. چنانچه مصرف کننده از خطرات محصول بی اطلاع باشد و با اعتماد به ایمنی محصول اقدام به خرید آن نماید در صورت کشف خطرات محصول باید این اختیار را داشته باشد تا با استفاده از حق فسخ خویش در حد امکان ضرر خویش را جبران نماید. در این زمینه فقها معتقدند در هر بیعی، شرط ضمنی صحت کالا وجود دارد و اهمیت آن تا حدی است که عدم آن، سبب بطلان قرارداد می شود. زمانی که صحبتی از عیوب کالا نمی شود، بیع با وصف صحت و سلامت منعقد شده است و مشتری با اعتماد به این امر ثمن را پرداخت می کند (حسینی شیرازی، ۱۳۷۵: ج ۱۳، ص ۲۲) و اگر خلاف آن کشف شود، مشتری خیار عیب دارد.

در خصوص محصولات تراریخته نیز همین نظر را می توان اعمال کرد که در هر قراردادی این شرط ضمنی وجود دارد که مورد معامله، محصولی ایمن و مصون از خطر برای مصرف کننده باشد، به خصوص که خطرات محصولات، اغلب پنهان هستند و با کشف خطرات بعدی (بعد از قرارداد)، مصرف کننده حق اعمال خیار تخلف وصف را دارد، زیرا نقص تعهد به ارائه اطلاعات و هشدارهای لازم سبب اشتباه در اوصاف موضوع معامله می شود. درواقع زمانی که تولیدکننده، اطلاعات لازم را درخصوص عیوب و خطرهای کالا بیان نمی کند و پس از تسلیم کالا، مصرف کننده با یک محصول معیوب یا خطرناک مواجه می شود و این کالا همان کالایی که تصور می کرد نبوده است، در اینجا چون اشتباه از نوع اشتباه در اوصاف اساسی نیست، معامله صحیح، اما قابل فسخ می باشد (جابری، ۱۳۸۶: ۸۴).

۵.۲. اجبار به تعمیر یا تعویض کالا

بدین معنی که مصرف‌کننده به جای فسخ قرارداد از عرضه‌کننده بخواهد کالا را تعمیر یا تعویض نماید. در خصوص کالاهای معین و در حکم معین در صورت وجود عیب یا خطر، قانونگذار اختیار فسخ قرارداد یا گرفتن ارش را پیش‌بینی کرده است. لذا مصرف‌کننده نمی‌تواند عرضه‌کننده را اجبار به تعویض یا تعمیر کالا کند اما در مورد کالای کلی، خریدار ابتدائاً حق فسخ قرارداد را ندارد و تنها می‌تواند حق مطالبه عوض کالا را داشته باشد و چنانچه تسلیم عوض ممکن نباشد، به استناد اختیار تعذر تسلیم، قرارداد را فسخ نماید و در صورت تعذر دائمی تسلیم، قرارداد منفسخ می‌شود. از آنجا که بیشتر محصولات تراریخته در دسته اعیان کلی قرار دارند، در صورت مواجهه با کالای خطرناک یا معیوب، مصرف‌کننده می‌تواند ابتدا تعویض کالا را از عرضه‌کننده درخواست نماید، مگر اینکه عیب یا خطر مشترک در تمام انواع محصول باشد. در اینجا به دلیل اشتباه در اوصاف مورد معامله، خیار تخلف وصف برای مصرف‌کننده وجود دارد. ماده ۳ قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان خودرو مصوب ۱۳۸۶، حق را به مصرف‌کننده داده تا در طول دوره تضمین از حق تعمیر کالا استفاده نماید.

۵.۳. بطلان قرارداد

از آنجا که اعلام خطرات محصول، جزء اطلاع‌رسانی محسوب می‌شود و مطابق مواد ۲۱۶، ۳۴۲، ۳۵۱ قانون مدنی: مورد معامله نباید مبهم باشد و علم طرفین به جنس، وصف و مقدار مبیع، شرط صحت معامله است و در غیر این صورت معامله غرری محسوب می‌شود. برخی از فقها نیز معتقدند اطلاق عقد مقتضی سلامت مبیع از عیب می‌باشد و عدم ذکر صریح آن در عقد به دلیل اعتماد مصرف‌کننده بر سلامت مبیع بوده است، وگرنه اگر چنین شرطی نبود به سبب جهل به صفات کالا، بیع صحیح نبود (انصاری، ۱۴۲۰: ج ۵، ص ۲۷۲). در خصوص محصولات تراریخته نیز عدم علم به اوصاف و خطرات محصول، موجب غرری شدن معامله و درنهایت بطلان آن می‌گردد، البته صحت این سخن منوط به این است که اجتناب از ضرر برای مصرف‌کننده وجود داشته باشد.

۶. نقش مصرف‌کننده در سلب مسئولیت از تولیدکننده

در صورتی که زیان‌دیده (مصرف‌کننده) قبل از تحقق زیان نسبت به هشدار تولیدکننده توجهی نکند و در نتیجه متحمل خسارت شود، مسئولیت مدنی تولیدکننده ساقط می‌گردد؛ چراکه تولیدکننده بعد از ارائه هشدار نسبت به کسانی که امکان اجتناب از محصول را داشته‌اند اما با علم به خطرناک بودن چنین کالایی اقدام به مصرف آن نموده‌اند در صورت خسارت، از مسئولیت مدنی معاف می‌شوند.

در بحث محصولات تراریخته نیز هرگاه مصرف کننده به دلیل اقدامات غیرمجاز خود و یا با وجود علم به عیب محصول یا استفاده از کالای تاریخ مصرف گذشته، استفاده نامناسب و غیرمتمتع از کالای معیوب داشته باشد و بدون توجه به علائم و هشدارها، مرتکب بی احتیاطی در مصرف کالا شود، چنانچه خطری ایجاد شد برای مهار آن اقدامی انجام ندهد، عقل و منطق ایجاب می کند تولیدکننده ضامن خسارت نباشد. درواقع فعل مصرف کننده را می توان به استناد قاعده اقدام عامل و علت صدمات وارده بر خویش قلمداد نمود؛ چراکه با استفاده نامناسب از کالا سبب ورود خسارت به خود شده و همین امر رابطه سببیت میان عیب کالا و خسارت وارده را قطع نموده است و تولیدکننده ضامن نیست. همچنین اگر مصرف کننده با اطلاع از وجود عیب در طراحی کالا، محصول را استفاده کند و عیب موجود سبب ورود خسارت شود، از آنجا که عیب در طراحی تمام کالاهای تولیدی را دربرمی گیرد و مصرف کننده هم با آگاهی از این عیب و احتمال ورود زیان، کالا را خریداری کرده است در این حالت ضمان بر عهده تولیدکننده نیست و خود مصرف کننده ضامن است.

نتیجه

قاعده هشدار ازجمله قواعدی است که نقش زیادی در سلب مسئولیت مدنی هشداردهنده دارد. مطابق این قاعده، هرکس پیش از انجام کاری هشدار و آگاهی لازم را به اشخاص در معرض خطر بدهد، لکن مخاطب هشدار با بی پروایی اسباب ورود زیان به خود را فراهم نماید، هشداردهنده از مسئولیت معاف خواهد بود. اطلاعاتی که توسط تولیدکننده و عرضه کننده به مصرف کننده داده می شود شامل خطرات (هشدار) و دستورالعمل نحوه استفاده مطلوب از محصولات (رهنمود) می باشد تا مصرف کننده فرصت اجتناب از زیان های محصول را داشته باشد. البته هشداردهی خود وابسته به علم و آگاهی شخص هشداردهنده است و اگر آگاهی از وجود خطر برای تولیدکننده ناممکن باشد وظیفه هشداردهی وجود ندارد.

جهت اینکه هشدار به درستی انجام شود و بتوان عرضه کننده و تولیدکننده را براساس آن از مسئولیت معاف دانست، هشداردهی باید دارای شرایطی ازجمله: تناسب هشدار با خطر، مشروعیت اقدامات هشداردهنده، وصول هشدار به مخاطب، امکان اجتناب از خطر برای مخاطب باشد. هشدار قانونی با جمع این شرایط صورت می گیرد و در صورت فقدان این شرایط، هشدار صورت نگرفته است و درنتیجه تولیدکننده نمی تواند برای رهایی از مسئولیت به آن استناد نماید.

در صورت عدم هشداردهی مناسب، جهت حمایت از مصرف کنندگان حقوقی مانند حق فسخ، حق تعمیر و تعویض محصول و حتی بطلان معامله باید درنظر گرفت.

منابع

الف) فارسی

۱. ابن منظور، ابوالفضل، جمال‌الدین، (۱۴۱۴)، *لسان‌العرب*، بیروت: دارالفکر.
۲. انصاری، شیخ مرتضی، (۱۴۲۰)، *مکاسب*، قم: مجمع‌الفکر الاسلامی.
۳. بادینی، حسن، (۱۳۸۴)، *فلسفه مسئولیت مدنی*، تهران: شرکت سهامی انتشار.
۴. جابری، عصمت اله، (۱۳۸۶)، *حقوق مصرف‌کننده*، تهران: دادیار.
۵. حائری، سیدعلی‌بن محمد طباطبایی، (۱۴۱۸)، *ریاض‌المسائل*، قم: مؤسسه آل‌البیت (ع).
۶. حسینی شیرازی، محمد، (۱۳۷۵)، *ایصال الطالب إلى المكاسب*، ج ۱۳، تهران: مؤسسه‌الأعملى.
۷. حکمت‌نیا، محمود، (۱۳۸۹)، *مسئولیت مدنی در فقه امامیه*، چاپ دوم، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۸. دهخدا، علی‌اکبر، *لغت‌نامه*، چاپ دوم، تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۹. سبزواری، عبدالرزاق احمد، (۱۴۱۴)، *الوسیط فی شرح القانون المدنی الجدید*، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۱۰. صباح مشهدی، حمید، (۱۳۸۵)، «بررسی و تبیین قاعده تحذیر یا هشدار»، *مجله دادرسی*، بهمن و اسفند، شماره ۶۰.
۱۱. طریحی، شیخ فخرالدین، (۱۴۱۶)، *مجمع‌البحرین*، تحقیق سید احمد حسینی، چاپ سوم، تهران: کتاب‌فروشی مرتضوی.
۱۲. عاملی (شهید ثانی)، زین‌الدین بن علی، (۱۴۱۰)، *الروضه البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة*، تهران: کتاب‌فروشی داوری.
۱۳. _____، (۱۴۱۹)، *مسالك الافهام الى تنقیح شرائع الاسلام*، ج ۱۵، قم: مؤسسه پاسدار اسلام.
۱۴. فاضل هندی، محمدبن حسن، (۱۴۱۶)، *کشف اللثام و ابهام عن قواعد الاحکام*، ج ۱۱، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۵. قرخلو، جاوید و ابوالفضل درخشان و ریباس ویدال و مهدی راستگو، (۱۳۹۱)، «مروری بر گیاهان زراعی تراریخته مقاوم به علف‌کش، مزایا و معایب»، *مجله پژوهش علف‌های هرز*.
۱۶. محقق داماد، مصطفی، (۱۳۸۰)، *قواعد فقه*، اول و دوم، چاپ چهارم، تهران: سمت.
۱۷. مقدادی محمدمهدی، (زمستان ۹۰، بهار ۹۱)، «تأثیر هشدار در انتقای مسئولیت مدنی پزشکان»، *فصل‌نامه فقه پزشکی*، سال ۳ و ۴، شماره ۹ و ۱۰.

۱۸. موسوی بجنوردی، سید محمد، (۱۳۸۷)، *قواعد فقهیه*، چاپ دوم، تهران: مجد.
۱۹. نجفی، صاحب الجواهر، محمدبن حسن، (۱۴۰۴)، *جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام*، ۴۳ ج، بیروت: دار الحیاء التراث العربی.
۲۰. واسطی، زبیدی، سیدمحمد مرتضی حسینی، (۱۴۱۴)، *تاج العروس من جواهر القاموس*، بیروت: دارالفکر.
۲۱. قاسم‌زاده، روح‌الله، (۱۳۹۴)، *تحلیل حقوقی خطر توسعه در حقوق اروپا، آمریکا و ایران*، تهران: شرکت سهامی انتشار.
۲۲. ژوردن، پاتریس، (۱۳۹۱)، *اصول مسئولیت مدنی*، ترجمه مجید ادیب، چاپ سوم، تهران: میزان.

(ب) انگلیسی

23. Ausness R.C., (2012), “*Fasten Your Seat Belt, Orville!*” Exploring the Relationship between Sate-of-the-Art, Technological and commercial Feasibility, and the Restatement’s Reasonable Alternative Design Requirement”, Indiana law review, vol. 45.
24. Cavaliere, A., (2001) “*The economic impact of product liability and product safety regulations in the European Union*”, Work papers no. 113/2001, Italy: Pavia university, Quaderni Del Dipartimento Di Conomia Pubblica Eterritoriaale, vol:4.
25. Owen, David G., (1992), “*The Fault Pit*” GA.L.Rev. vol: 26.